

EDUARD URBÁNEK

**MARXOVA TEORIE TRÍD
A JEJÍ KRITIKOVÉ V SOUDOBÉ SOCIOLOGII**

Snad málokterá část Marxova materialistického pojetí dějin byla dříve i v současnosti předmětem tak špatného kritického hodnocení jako jeho teorie tříd a třídního boje. Již po desetiletí je marxistická, a především pak Marxova koncepce tříd kritizována za jednostrannost, za ekonomický redukcionismus, za přílišné a jednostranné zdůrazňování vlastnictví na úkor jiných údajně důležitých či významných kritérií sociální diferenciacce. Častým závěrem podobných kritik Marxovy koncepce tříd bylo tvrzení, že Marx v otázce tříd zastaral, že je překonán, že jeho jednostrannost či údajný ekonomismus je nahrazen nyní poslední všestrannou vědeckou analýzou. I soudobá sociologie v posledních desetiletích postupuje obdobně, nikoliv však úplně stejně. Na rozdíl od buržoazních kritiků marxismu druhé poloviny devatenáctého století či prvních desetiletí století dvacátého volí poněkud jiné postupy. Dříve stačilo buržoazním teoretikům Marxe odsoudit, zatratit, poukázat na jeho omyly, které mu většinou na základě neznalosti jeho vlastního díla kritikové přisoudili. Často se také mohli bohužel odvolat na Marxovu jednostrannost a jeho omyly, které ve skutečnosti nacházeli u jeho méně kvalifikovaných či nehodných žáků a stoupců, kteří Marxe sami nechtěně vulgarizovali. Neznalost Marxových autentických textů nebyla tehdy u Marxových kritiků závadou či nedostatkem, spíše byla předpokladem tím horlivějšího a také nekvalifikovaného „vyvrácení“ Marxe.

Dnes nelze Marxe odsoudit či pohodlně vyvracet. Je nutné alespoň částečně Marxe znát, poněvadž i nemarkvistická akademická obec, či alespoň její lepší část Marxe čte, zná z autentických děl, která jsou dnes daleko více dostupná než v minulosti. Kromě toho existují již početnější marxistické odborné kádry, které jsou schopny vulgarizaci či neznalost Marxe odhalit a pranýřovat. Dnes patří k dobrému tónu i nemarkvistické sociologie nějakým způsobem Marxe citovat, ocenit některé jeho přínosy do dějin myšlení a přiznat jeho určité zásluhy. Teprve po těchto povinných slovech uznání, úcty či poklony velkému mrtvému teoretikovi nastupuje vlastní překonání či vyvrácení Marxe v některých základních bodech jeho učení. Jde ovšem o údajné překonání nebo vyvrácení. Při bližším přístupu a při analýze těchto ambiciózních pokusů o vyvrácení či překonání Marxe se ukáže, že výsledky jsou daleko chudší než původní úmysly a proklamace. V dané stati bych se chtěl zaměřit na analýzu dvou pokusů významných představitelů soudobé sociologie, kteří se ambiciózně

pokusili vyvrátit a překonat Marxe tím, že podali svůj vlastní výklad třídní diferenciace či sociální stratifikace. Jde o koncepci dvou významných žijících sociologů, kteří i u nás v posledních pěti až osmi letech vyvolali určitý ohlas a kteří v té či oné míře ovlivnili vývoj některých sociologů v naší zemi. Mám na mysli čelného a nejvýznamnějšího představitele americké strukturálně funkcionalistické koncepce T. Parsonse a západoněmeckého sociologa R. Dahrendorfa. Výběr těchto dvou tak odlišných postav by mohl vyvolat na první pohled údiv. Vždyť R. Dahrendorf patří k těm evropským sociologům, kteří snad nejvíce podrobili ostré kritice základní koncepci T. Parsonse, a zvláště pak jeho pojetí rovnováhy, harmonie, konsensu a společenské stability. Proti Parsonsově koncepci pak vytyčil teorii sociálního konfliktu, sociální disharmonie a dokonce i třídního konfliktu. Je vůbec možné pojednávat o obou tak protichůdných autorech v určité stejné souvislosti? Přes všechny významné rozdíly a základní kritičnost R. Dahrendorfa proti Parsonsovi mají však skutečně jeden rys společný; oba navrhuji proti Marxovi a marxismu sice odlišnou koncepci tříd a sociální stratifikace, oba však kritizují Marxe a ambiciózně se domnívají, že překonali Marxovu teorii tříd. Každý samozřejmě v rámci své základní koncepce. Parsons rozvíjí a zdůvodňuje svou funkcionalistickou, integrativní, evaluativní koncepci sociální stratifikace, Dahrendorf zase nastínil svou základní koncepci tříd, která vychází z pojmu panství (Herrschaft) a v konečných důsledcích dospívá přes tvrzení o universalitě panství k myšlence o věčnosti a neodstranitelnosti tříd a sociální nerovnosti. Všimněme si nejdříve základní koncepce sociální stratifikace, jak ji rozvíjí na základě strukturně funkcionální linie T. Parsonse.

1. T. PARSONS A JEHO KONCEPCE SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE

T. Parsons zaujímá v řadě představitelů strukturně funkcionální koncepce významné místo. Patří skutečně k nejvýznamnějším a také nejvíce sporným autorům strukturalistické linie. Na rozdíl od koncepce sociální stratifikace, kterou rozvinuli na bázi určitých dílčích předpokladů K. Davis a W. E. Moore ve stati *Some Principles of Stratification* v roce 1945,¹⁾ vychází T. Parsons ze své obecné teorie jednání. Nepovažuje teorii sociální stratifikace za soběstačnou, zařazuje ji jako součást své celkové koncepce obecné teorie jednání a strukturně funkcionálního pojetí sociálního systému. Stať K. Davise a W. Moora se stala základem pozdější diskuse o sociální stratifikaci v americké sociologii. Tato diskuse do určité míry pokračuje dodnes a každý, kdo se zabývá teorií sociální stratifikace, považuje za nutné se o ní zmínit a odvolat se také na kritické ohlasy.²⁾

T. Parsons však svou první významnou stať o sociální stratifikaci napsal již v roce 1940. Jde o stať s názvem *An Analytical Approach to the Theory of Social Stratifi-*

1) K. Davis, W. E. Moore v *Class, Status and Power*, str. 47—53, The Free Press, New York 1966.

2) Naposled se o této diskusi zmiňuje a referuje o ní polský autor W. Weselowski v přeložené práci *Třídy, vrstvy, moc, Svoboda* 1969.

cation. Později se k této problematice vrací ve stati, která je věnována hodnocení přínosu Marxe a Engelse ke společenským vědám v souvislosti se stým výročím slavného Komunistického manifestu. Jde o studii *Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory*, která byla přednesena na sjezdu Americké ekonomické společnosti v prosinci 1948 a vyšla tiskem až v roce 1949. V revidované a velmi rozsáhlé stati *A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification* z roku 1953 se Parsons znovu vrací ke svým výchozím myšlenkám a široce se snaží své úvahy podložit poznámkami, které se týkají vlastní stratifikace americké společnosti. Všechny základní Parsonsovy stati, které se týkají sociální stratifikace, vyšly shodou okolností ve sborníku,³⁾ který také budeme používat při kritickém hodnocení ambiciózních úmyslů T. Parsonse podat všestrannější a vědeckější výklad sociálně třídní diferenciaci, než byl podle Parsonse s to dát K. Marx.

Na rozdíl od K. Davise a W. E. Moora, kteří vycházejí z myšlenky všeobecnosti tříd a zdůvodňují jejich nutnost funkcionální nezbytností či funkcionální důležitostí, vychází T. Parsons z obecné teorie jednání a z takzvaného morálního hodnocení (evaluation) individuí jako jednotek sociálního systému. Sociální stratifikace je podle Parsonse především procesem diferencovaného zařazování individuí podle určitého postavení (anglický výraz je ranking). Toto hodnostní zařazování či zařazování individuí podle postavení (rank) umožňuje tato individua jako jednotky sociálního systému interpretovat jako nadřazená či podřazená v určitých společensky významných souvislostech. Každé jednání individua jako jednotky sociálního systému je zaměřeno na cíl, musí proto také existovat výběr cílů, a tím i oceňování možných alternativ. Každé jednání, ať již jednotky systému, tj. aktéra či kolektivu, je také hodnocením těchto jednotek systému. Nejde však o hodnocení individuí jako individuí a také hodnocení nemůže být individuální. Nemá-li dojít k funkcionálně nežádoucímu stavu nedostatečné integrace sociálního systému, musí být hodnocení ve shodě s obecným hodnotovým morálním systémem. Sociální stratifikace je pak definována jako zařazování jednotek do postavení ve shodě se standardy obecného hodnotového systému. Každý sociální systém má určitý, na morálním hodnocení spočívající systém uspořádání či zařazování jednotlivců do určitého postavení. Původně se tedy fakt stratifikace vyvozuje z morálního systému hodnocení jednotlivců a z jejich zařazování do určitého sociálního postavení. Dále se však všeobecně předpokládá, že na morálním hodnocení spočívající systém má integrativní a funkcionální smysl. Jde tedy v podstatě o funkcionalistickou teorii stratifikace, i když východisko se zdá být původně odlišné. Chod Parsonsových úvah lze vyjádřit asi takto. Aby společnost či sociální systém byl udržen v rovnovážném a integrovaném stavu, musí existovat sociální stratifikace. Sociální stratifikace vyplývá z existence normativní, hodnotící morální škály vzorů či norem, které zajišťují společenskou rovnováhu a dostatečnou integraci systému. Zdá se, že jde o tautologii. Funkcionální nutnost integrace společ-

³⁾ Jde o sborník *Essays in Sociological Theory* v revidovaném vydání The Free Press, New York 1966.

nosti vyžaduje existenci obecného hodnotového systému a obecný hodnotový systém, z něhož vyplývá stratifikace, zajišťuje integraci a rovnováhu sociálního systému. Ve skutečnosti jde tedy o tautologii, která je zastřena tím, že se zdánlivě prvenství přičítá obecné struktuře normativních či hodnotících vzorů, které se zase přičítají integrativní a funkcionální poslání. Ani výhrada, že jde o konstrukci obecného teoretického systému stratifikace, věc zásadně nemění, poněvadž při konkrétním zkoumání nějakého konkrétního sociálního systému (v daném případě americké společnosti a její stratifikace) se ukáže, že podle Parsonse se americká skutečnost velmi podobá obecné teoretické konstrukci struktury obecného teoretického systému, v němž je sociální stratifikace aspektem této struktury.

Parsons ovšem rozlišuje v rámci obecného teoretického systému stratifikační škálu jako integrovanou řadu měřítek, podle nichž se provádí nebo má provádět hodnocení a skutečný systém efektivních vztahů nadřazenosti nebo podřazenosti jako systém stratifikace. Při zkoumání konkrétní, tj. americké společnosti se však nápadně stratifikační systém shoduje se stratifikační škálou jako integrovanou řadou měřítek, poněvadž je nutné udržet a zachovat integraci a rovnováhu daného systému.

Z přijaté definice stratifikační škály však vyplývá, že sama tato škála je variací nebo funkcí obecnější variace hodnotové orientace. Proto můžeme podle Parsonse vypracovat klasifikaci pro určité významné rozdíly v hodnocení, které se také historicky různě projevují. Jde o tyto možné základy diferencovaného hodnocení: Členství v příbuzenské skupině, osobní vlastnosti, výkony, vlastnictví, autorita a moc. Jde tedy o šest bodů, podle nichž může být na základě hodnocení ve stratifikačním systému nějaké společnosti přiznán status jednotlivci. Zde je také základ „překonaní“ či vyvrácení Marxe v jeho jednostranné koncepci sociální diferenciaci podle Parsonsova mínění. Marx sice má zásluhu, jak Parsons přiznává, že proti individualistickým utilitaristickým koncepcím individua a jeho zjištěného zájmu zdůraznil, že zájmy jsou strukturovány, podléhal však příliš jednostrannému pojetí a viděl prý strukturu kapitalismu příliš jako prostou, jednotnou a nedělitelnou entitu. Nerozlišoval proto mezi různými proměnnými, které v dané souvislosti mají význam, proto také přecenil význam třídního konfliktu, který není v souvislosti s existencí mnoha proměnných nutný jako dříve. Parsons se snaží rozebrat kombinace a vlivy všech šesti proměnných znaků, i když je v poslední stati o stratifikaci redukuje na tři znaky. Uznává jen kvality, výkony a vlastnictví, ostatní tři – rodinnou příslušnost, autoritu a osobní kvality zařazuje pod obecný pojem kvality, kterou nechápe jako vlastnost čistě osobní, ale jako řadu možných vlastností jednotky sociálního systému.

Největší rozpory a nedůslednost však u Parsonse objevíme tam, kde přechází od obecné teoretické konstrukce sociální stratifikace, kterou vyvozuje z obecného hodnotového systému a hodnotícího zařazování jednotlivců jako nad – či podřazených ke konkrétnímu popisu (jde spíše skutečně o popis, a ne o analýzu) americké společnosti. Především zjistíme, že mnoha základních kategorií obecného teoretického systému se vůbec nepoužívá a že nakonec stratifikační systém americké společnosti je především odvozen z výkonu a aktivity jednotlivce v daném sociálním systému, tj.

především ze systému socioprofesionálních rolí, které jsou založeny na dělbě práce. To odpovídá Parsonsově základní myšlence, že americká společnost je přes všechny možné výhrady a možné teoretické přiznání vlivu jiných proměnných převážně založena na výkonu a status jednotlivce je právě určen na základě výkonu v povolání jednotlivce... „we treat American society as having a value system very close to the universalistic-achievement or performance ideal type“.⁴⁾ V revidované stati dokonce tento akcent převládá, protože v první stati z roku 1940 byl Parsons ještě dosti ochoten přiznat negativní roli vlastnictví, rodinného původu a odkazování a dědictví pro získání statutu. Rodinný původ, nahromaděné vlastnictví získané bez výkonu dědictvím, odkazem nebo dokonce nezákonnými cestami může dalekosáhle určovat výchozí podmínky pro získání statusu a být argumentem proti teorii statusu získaného výkonem i proti proslulé koncepci „stejných možností pro všechny“.

Americká společnost je v Parsonsově popisu založena především na výkonu, z výkonu povolání pak vyplývá příjem, který je u běžné americké rodiny především příjmem hlavy rodiny a určuje pak status celé rodiny. Prestiž je rovněž závislý na povolání a jeho zařazení do prestižní škály. Vlastnictví, zvláště zděděné, může hrát určitou roli, ale jen velmi malou. Rozhodující vlastností amerického systému sociální stratifikace je relativní „uvolněnost“, neexistence vyhraněné hierarchie prestiže, neexistence jednoznačné vrcholné elity nebo vládnoucí třídy, velmi pružné přechody a mobilita mezi skupinami a relativní tolerance vůči mnoha cestám k úspěchu. V žádném případě není americká společnost beztřídní společností, spíše představuje v rámci třídních společností její odlišný typ. Hlavním vzorem je od vrchu dolů široký a difúzní vzor s několika volně integrovanými prvky. Bezpochyby je nyní hlavním jádrem status z povolání a výdělek z povolání. V Americe se nepodařilo vytvořit elitu vládnoucích bohatých rodin, jen velmi volně můžeme mluvit o podnikatelské a manažerské elitě. Průmysloví kapitáni starého ražení odevzdávají své pozice nové skupině manažerů a byrokratů, oddělení vlastnictví a kontroly je běžný fakt. I volná elita je vystavena konkurenčnímu tlaku a pro vrcholné pozice se stále více vyžaduje vzdělání. Je možné proto mluvit o značně otevřené a měnící se elitě. Mezi vrchní třídou a střední třídou existují proto plynulé přechody.

Vrcholem nesouladu mezi složitě konstruovanou teorií a faktickým popisem americké stratifikační struktury je Parsonsovův názor na třídu, která je nejnižší, na skupinu, kterou Parsons nazývá „common man class“. Celková základní tendence americké společnosti je tendence, která z americké společnosti činí více než kdy jindy společnost střední třídy. V nejnižší třídě však lze pozorovat odchylky od vzorů střední třídy, je zde možné pozorovat posun od převládajícího cíle „úspěchu“ na cíl „jistoty“. Konkrétněji to znamená ztrátu zájmu na výkonu ať již kvůli sobě samému, nebo pro možnost dělat důležitější věci, anebo pro povznesení rodinného statusu větším příjmem nebo zdůrazněním větší prestiže. Role v zaměstnání se u těchto vrstev nestává hlavní

4) T. Parsons, *Essays in Sociological Theory*, str. 415.

sférou činnosti, nýbrž je prostředkem pro zajištění snesitelného životního standardu, je nutným zlem. Nejnižší třída se tak odchyluje od základních amerických vzorů chování, nemá velké úsilí o úspěch, nechce jít vpřed.

To jsou základní rysy konkrétní americké společnosti a jejího rozvrstvení, jak je podává T. Parsons v druhé části své rozsáhlé stati o revidovaném přístupu k sociální stratifikaci. Popis se fakticky nevymyká z rámce běžných apologetických a téměř propagandistických popisů americké společnosti. Vzniká otázka, k čemu bylo nutno konstruovat tak složitý teoretický systém sociální stratifikace, když nemá nic společného s faktickým popisem a také je pro tento popis nepotřebný.⁵⁾ Pak má asi jiný smysl. Objektivně je celková teoretická konstrukce nikoliv hlubokým teoretickým výkonem, který překonává Marxe, ale fakticky apologetikou statu quo a vychvalováním americké společnosti v její historicky dané formě třídních a z toho plynoucích sociálních rozdílů. Integrativní a funkcionální role stratifikace v podstatě znamená toto: rozdělení rolí, příjmů, prestiže a diferencovaných výhod politické a ekonomické moci je v dané historické formě nutné tak jak je, a proto, že je nutné, je správné. Parsons ztotožňuje postulát společenské rovnováhy s historickým stavem americké společnosti a tento její stav je jediným kritériem funkcionálnosti a integrace.

Apologetické a objektivně konzervativní prvky Parsonsova systému se ještě více projevují v tom, že téměř ignoruje analýzu etnických prvků americké společnosti, jen se letmo zmiňuje o rasovém problému a barevných minoritách. Jeho úvahy o nejnížší třídě v podstatě vedou k závěru, že je to třída „deviantní“. Je sama vinna tím, že nemá úspěch. Nerespektuje nebo nepřijímá aktivně vládnoucí normy a hodnoty, vidí v práci jen prostředek k zajištění existence, a ne svůj příspěvek pro rozvíjení a udržení systému, v němž by mohla sledovat cíle svého úspěchu. Parsonsova koncepce sociální stratifikace je apologetikou v tom smyslu, že také klade břemeno společenských neduhů na neúspěšné sociální vrstvy. Tím omlouvá společenské neduhy a rozpory. Její teoretická úroveň i faktické důsledky, které z toho plynou, neospravedlňují náročný záměr Parsonsův podat všestrannější koncepci sociální stratifikace a přesnější analýzu příčin sociálních konfliktů než Marx. Ani v tomto případě Marx nebyl vyvrácen, a tím spíše překonán.

2. DAHRENDORFOVA KONCEPCE TŘÍDY ZALOŽENÁ NA POJMU PANSTVÍ

R. Dahrendorf se jistě významně liší svým pojetím sociologie i svým základním zaměřením od Parsonse a jeho strukturalistické sociologie. Je naopak, jak již bylo řečeno, jedním z nejpřísnějších kritiků základních předpokladů strukturalistických východisek. Akcent na sociální konflikt, sociální změnu, dokonce i zájem o revoluci jako sice výjimečnou, ale přesto možnou formu řešení sociálního konfliktu,

⁵⁾ Tuto myšlenku velmi ostře formuluje J. E. Bergman ve své práci Die Theorie des sozialen Systems von T. Parsons, Frankfurt a. M. 1967.

ho výrazně odděluje od Parsonse. V teorii tříd má však společnou snahu překonat Marxe a ambiciózní představu, že svou koncepcí třídy skutečně Marxe překonává.

Již ve své práci z padesátých let *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* podává Dahrendorf základní výklad svých nových myšlenek, svou novou koncepcí třídy, kterou vyvozuje z pojmu panství (Herrschaft), který původně přejímá od M. Webera. Postup je podobný jako u Parsonse. Nejdříve kladné ocenění některých nesporných pozitivních stránek Marxovy koncepce tříd a pak kritické výtky Marxovi za to, co viděl v teorii tříd podle Dahrendorfovy představy nesprávně. Výtek je mnoho a jsou až kupodivu stejné jako výhrady četných kritiků Marxovy koncepce tříd, které byly již vysloveny před Dahrendorfem. Marx prý neprávem směšuje filosofický a sociologický přístup, chybně prý tvrdil, že třídní konflikt je universální, chybné bylo i jeho přesvědčení, že kapitalismus je poslední třídní společnost. To zase podmiňuje Marxův nesprávný názor na mimořádné zostřování třídního konfliktu a mesianistické poslání proletariátu. Marx chyboval i v použití dialektiky jako imanentního vývojového zákona dějin. Ovšem největší nedostatek, který přímo leží v základě jednostranné a jen pro určitý historický úsek kapitalismu oprávněné teorie tříd je údajné Marxovo mylné a nedůsledné pojetí vlastnictví. Vycházet při formulování základní koncepce vzniku a existence tříd z pojmu vlastnictví znamená určovat obecné zvláštním. Fungující soukromé vlastnictví, v němž spadá právní titul v jedno s právem kontroly nad výrobou, je historicky přechodným jevem. Odpovídá v podstatě kapitalismu 19. století. Marx prý chybně chápal vlastnictví velmi úzce jako právní titul vlastnictví a z něho vyplývající nárok na kontrolu. Vlastnictví prý pro Marxe nebylo zvláštní případ panství, nýbrž naopak panství zvláštní případ vlastnictví. Proto také Marx mohl na základě svého úzkého pojetí vlastnictví předpokládat, že s likvidací právního titulu vlastnictví mizí třídy. Ve skutečnosti jiné pojetí vlastnictví, které je chápe jen jako zvláštní případ panství, umožní vytvořit jinou koncepcí tříd, takovou koncepcí, jejímž klíčovým pojmem je panství. Zde pak Dahrendorf formuluje klíčovou myšlenku celé své práce. Touto myšlenkou je také konečně překonán Marx, poněvadž veškeré dosavadní kritiky Marxe nepřekeňaly. Podle Dahrendorfa je Marx v teorii tříd překonán tehdy, když kritérium toho, zda někdo disponuje nebo nedisponuje fungujícím soukromým vlastnictvím, je nahrazeno kritériem podílu na panství nebo vyloučením z pozic panství.⁶⁾ Struktura panství a autority jak celých společností, tak i v jednotlivých institucionálních oblastech uvnitř společnosti je určujícím základem tvoření tříd a třídního konfliktu. Kontrola nad výrobními prostředky je jen zvláštní případ panství, její spojení s juristickým soukromým vlastnictvím je principiálně nahodilý jev industrializující se společnosti.

Z těchto základních předpokladů tvoření a existence tříd z pojmu panství a z kritéria účasti či vyloučení z pozic panství vyplývají další důsledky. Struktury panství a autority nejsou jediné v oblasti průmyslu, vyskytují se v řadě institucí či mocen-

⁶⁾ *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, str. 138, Stuttgart 1957.

ských svazů (Herrschaftsverbände), kterých je v moderní společnosti mnoho. Existuje tedy několik základních sfér, v nichž existují třídy. Je to nejen oblast průmyslu, ale i sféra státu, politických stran, odborů nebo i byrokratických struktur církve. V moderní industriální společnosti existuje tedy mnoho tříd, poněvadž existuje mnoho svazů panství, a tam, kde je panství, je vždy skupina nositelů mocenských pozic a proti nim skupina, která je z držení těchto pozic vyloučena. To ovšem znamená, že třídy jsou neodstranitelné, v určitém smyslu věčné, tak jako je neodstranitelné panství a z toho vyplývající dělení členů svazů panství na třídu, která má podíl na panství, a třídu, která je z panství vyloučena. Mezi těmito dvěma protichůdnými nositeli pozic existuje protiklad zájmů, vzniká zde třídní konflikt.

Základním výchozím pojmem, který umožňuje pochopit a vysvětlit existenci tříd i existenci třídního konfliktu, je u Dahrendorfa tedy panství. Ve své knize o třídách a třídním konfliktu Dahrendorf v podstatě přejímá pojem panství a svazu panství od M. Webera. Panství nebo autoritu definuje ve shodě s M. Weberem jako naději najít pro nějaký rozkaz určitého obsahu poslušnost u příslušných osob. Dále nijak tento pojem nerozvádí a nezduodňuje. Teprve v dalších studiích, které vyšly v roce 1967 v rozsáhlém souboru pod názvem *Pfade aus Utopia*, Dahrendorf pokračuje ve svých základních úvahách o panství jako určujícím základu existence tříd. Současné tyto úvahy ještě rozšiřuje, zabývá se dosti podrobně problematikou původu nerovnosti mezi lidmi, zdůvodňuje daleko hlouběji myšlenku o universalitě panství a zabývá se současným stavem teorie stratifikace v soudobé sociologii. Pro účely této statě jsou zvláště důležité jeho následující studie *Amba, Amerikaner und Kommunisten*, *Die gegenwärtige Lage der Theorie der sozialen Schichtung*, *Über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen* a nakonec *Lob des Thrasymachos*.

Podle Dahrendorfa patří otázka o původu nerovnosti mezi první otázky sociologie jako vědy. Od 18. stol. je otázka v každém století formulována poněkud jinak. V 18. stol. byla výslovně vytyčena jako otázka nerovnosti, v 19. stol. byla analyzována v rámci teorie tříd, ve 20. stol. sociologie řeší tuto otázku pod názvem či v rámci problematiky sociální stratifikace. V dosavadních diskusích bylo v podstatě formulováno pět koncepcí, které odpovídají na otázku, která tranzitivní síla společnosti vyvolává intranzitivní systém sociálního rozvrstvení. Je to buď vlastnictví, panství, hodnocení či oceňování různých pozic, funkcionální nutnost či nezbytnost a nakonec kombinace panství s ekonomickým přístupem. Dahrendorfova koncepce třídní nerovnosti je založena na kritériu panství. Dahrendorf vychází z předpokladu univerzality panství. Je-li panství univerzálním jevem v dějinách, je univerzální také sociální stratifikace či sociální nerovnost, která je založena na existenci panství. „Panství a struktury panství předcházejí logicky struktury sociální stratifikace.“⁷⁾ Postulát univerzality panství je především formulován ve statích *Amba, Amerikaner und Kommunisten*. Podle Dahrendorfa má předpoklad univerzality panství velmi závažné důsledky.

7) *Über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen* v *Pfade aus Utopia*, str. 374, München 1967.

Politické důsledky spočívají v tom, že postulát univerzality panství zdůvodňuje nensmyslnost utopického úsilí, protože všechny utopické systémy počítají s předpokladem společnosti bez panství jako se svým základním konstitutivním znakem. Zvláště má předpoklad univerzality panství podle Dahrendorfa zničující důsledky pro marxistické společenské sny. Sociologické důsledky hypotézy o univerzalitě panství se projevují v tom, že sociální nerovnosti, tj. systémy sociální stratifikace a konflikty z nich vyplývající, se dají redukovat na problémy panství.

Dahrendorf je opatrnější než Parsons, předpokládá určité námitky proti své koncepci předem. Ví, že hypotézu univerzality panství nemůže jednoznačně a zvláště pak empiricky prokázat. Jednak narážíme na hranici induktivního poznání vůbec, nikdy nejsme s to říci, že všechny případy, které mohou být důležité, byly zahrnuty a vyčerpány. I naše historické znalosti jsou neúplné a fragmentární a nakonec srovnávací analýza společností naráží na hranici nejisté budoucnosti. Proto formuluje svou hypotézu ve formě postulátu, a ne tvrzení. Nelze přesvědčivě prokázat soud, že ve všech historických společnostech byly struktury panství, ale je možné spíše formulovat nutnost panství v každé společnosti. „Panství patří ke společnosti. V lidských společnostech musí existovat struktury panství.“⁸⁾

Proti takto formulované nutnosti panství v každé společnosti vystupuje mnoho různých koncepcí, které zdůvodňují možnost nebo nutnost společnosti bez panství. Jsou to především koncepce, které proti panství kladou 1. společnost jako organismus (Marx, Tönnies), 2. kooperaci nebo asociaci (to jsou běžné představy 17. a 18. století), 3. společnost jako tržní řád, společnost je chápána jako seberegulující bez potřeby řídicích zásahů mocenského centra. Sem patří podle Dahrendorfa liberální ekonomické teorie, marxismus i moderní koncepce vycházející z kybernetických představ o seberegulujících systémech.

V další části studie Dahrendorf rozebírá tři typické pokusy o prokázání možnosti společnosti bez panství. Prvním příkladem je popis organizace segmentárního systému kmene Amba v Ugandě, který podle soudobých etnografů patří ke kmenům bez vládců. Dahrendorf se domnívá, že organizace Amba není společností bez panství, je to jen společnost s málo výrazným mocenským centrem, kde spíše převládá činnost judikativní a exekutivní, činnost zákonodárná je skryta a jednorázově připisována legendární postavě krále či panovníka, který dal kmeni řád a normy, a ty se jen opakovaně aplikují. Podobně ani druhý příklad – popis americké mocenské struktury v proslulé Riesmanově knize *Osamělý dav* – není důkazem společnosti bez panství, ale jen popisem společnosti bez výrazné mocenské struktury v centru. Riesmanova koncepce mocenské struktury v USA spočívá podle Dahrendorfa na dvou základních pilířích: 1. Je to myšlenka politického systému jako trhu vetovacích skupin nebo sdružení bez ústřední řídicí instance; 2. i nadále existují pozice panství, ale jejich držitelé již nejsou ochotni vykonávat moc, protože definice rolí pozic panství se tak změnila, že svým nositelům právě znemožňují vykonávat panství.

⁸⁾ Cit. dílo, str. 316.

Třetím případem údajné společnosti bez panství je prý Marxova a Engelsova představa či utopie o nahrazení politické moci státu asociací sdružených výrobců, kde stát ztrácí svůj politický charakter a kde nastoupí místo státu správa, řízení věcí a procesů. Ani tato představa není udržitelná a nakonec patří mezi utopie.

Amba, organizace segmentárního systému afrického kmene, Riesmanova koncepce amorfni politické struktury v USA i marxistický ideál asociace či správy věcí a řízení procesů jsou jen popisem společností bez centralizované a výrazně organizované moci. Převládá spíše činnost soudní a výkonná, legislativní, tj. vydávání norem, je jednorázová, konkrétně u kmene Amba se připisuje legendárnímu králi, u Američanů je odvozena ze stále platné ústavy a u komunistické utopie se předpokládá jednorázovost revoluční legislativy po provedeném převratu. Nejsou to tedy společnosti bez panství a moci, jde jen o decentralizované formy panství. Všechny tyto tři typy společnosti mají jedno společné. Málo výrazná mocenská struktura, decentralizace moci a převaha soudní a výkonné činnosti (vynucování a dodržování norem a jen jednorázový legislativní akt) jsou významnými rysy společností stagnujících, málo nebo nedostatečně se rozvíjejících. Těmto společnostem hrozí stagnace, zastavení vývoje nebo reprodukce sociálních stereotypů bez historicky významných změn. Dahrendorf zde dospívá k formulaci základní myšlenky, která zdůvodňuje nezbytnost panství v jeho výrazně centrální podobě. Kde panství buď není, nebo je příliš decentralizováno, není také sociální změna, hrozí zde stagnace, zastavení vývoje nebo nuda nekonečné správy bez normativních inovací. Společnost bez panství nemá ani podněty, ani nástroje změny. Musí zůstat ve všech základních strukturách taková, jaká je. Zná sice ještě struktury panství ve smyslu struktur správy a donucení k předpokládaným normám.⁹⁾

Dahrendorf tedy zajímavým způsobem zdůvodňuje univerzalitu panství. Panství je nutné a nezbytné v každé společnosti, jinak hrozí stagnace, zastavení vývoje, bezdějinnost. Je-li však všeobecným jevem struktura panství, existuje nutně také dělení společnosti na skupinu, která se podílí na panství, a na skupinu, která je vyloučena z mocenských pozic. Existují tedy nutně třídy. Věčnost či univerzalnost panství tak vede oklikou k tvrzení o nutnosti a věčnosti tříd. Ten, kdo chce odstranit třídy, odstraňuje hybné síly vývoje, a to musí fatálně vést k stagnaci nebo nanejvýš k nudnému opakování téhož. A protože panství nutně vede k existenci tříd a sociální nerovnosti, je i nerovnost nutná a věčná a jsou nutné a věčné třídy. Snaha odstranit třídy a z nich vyplývající sociální nerovnost je utopická představa, rovnost je nemožná a každý praktický pokus nastolit sociální rovnost ve smyslu odstranění tříd a panství musí nutně skončit terorem.

Dahrendorf tak „překonává“ Marxe a jeho nesprávnou teorii tříd, která nanejvýš měla oprávnění pro 19. století koncepcí, která v podstatě stvrzuje věčnost tříd a sociální nerovnosti poukazem na nutnost panství jako nezbytnou podmínku nejen

⁹⁾ Cit. dílo, str. 331.

existence tříd, ale i sociální změny a vývoje. Objektivní smysl Dahrendorfovy koncepce spočívá v apologetice sociální nerovnosti, v obhajobě věčnosti tříd a v nemožnosti jejich odstranění. Každý pokus o odstranění tříd a sociální nerovnosti naráží podle Dahrendorfa na úskalí a nese s sebou nebezpečí stagnace a bezdějinnosti, nudy sociální nehybnosti a musí fatálně skončit v teroru, protože je úsilím o prosazení utopické představy, která je v rozporu s vědeckou sociologií a historickou nutností. Dahrendorfovo „překonání“ Marxe vyúsťuje v pesimistickou a bezperspektivní koncepci, která fakticky odzbrojuje a varuje před každým pokusem o nastolení sociální rovnosti ve smyslu odstranění tříd, protože riziko a nebezpečí jsou natolik veliké, že je lépe smířit se s tím, že ideál rovnosti je nedosažitelný a sociální nerovnost ve smyslu zachování tříd a panství je historickou nezbytností každé lidské společnosti. Lepší, dokonalejší a důslednější apologetiku tříd a sociální nerovnosti si již nelze představit, ať jsou subjektivní úmysly Dahrendorfovy jakékoliv. A navíc je Dahrendorfova koncepce v křiklavém rozporu s jeho požadavky osobní i profesionální angažovanosti sociologa a sociologie i s požadavkem neustálého prověřování politických a morálních důsledků vědeckého počínání.